

КУЛТУРНА БАШТИНА
СРБИЈЕКОЦ
СБ

ПИШЕ Милена МИЛЕТИЋ

10

Ко није био у Сопоћанима и видео фреске Христа који благосиља, Богородице на одру, купање детета, линију епископа, представе арханђела, апостола, велможа у њиховој раскошној одећи, тај није видео корен великог покрета који ће у 14. веку продрмати Европу, створити велику уметност ренесансе и запамтити дела мајстора попут Ћота, Фра Анђелика, Леонарда, Рафаела... Јер, корен те прекретнице у људској историји је на Истоку, па и у Сопоћанима. Монументално сликарство тог манастира, које никога не оставља равнодушним, препознали су својевремено стручњаци УНЕ-

СКО-а, тако да је манастир, уз Ђурђеве Ступове, Петрову цркву и тврђаву Стари Рас, доспео на листу светске културне баштине као први споменик тадашње Југославије.

Последњих година поменути споменици угрожени су дивљом градњом, смећем, поплавама, илегалним копачима археолошког блага... Недавна вест да би их светска организација могла скинути с листе баштине поново је отворила дебату о томе ко је задужен да брине и зашто наши грађани не схватају да имати споменик под заштитом УНЕСКО-а јесте изузетна срећа, али да баш зато морају поштовати то наслеђе. Расправа је добила и политичко-религијске димензије, иако је, пре свега, реч о цивилизацијском питању.

КАЊЕ ДАГОМ

Манастир Сопоћани

Скица пропадања

„О мој лепо граде, лепо те је гледати с твоје тврђаве“ – каже песма коју су певали Пазарци. Од лепоте само стих оста, јер Пазар одавно више није град у коме су се, како каже Владимир Џамић из Републичког завода за заштиту споменика Србије, наш национални координатор за сарадњу с УНЕСКО-ом, могли снимати филмови средњовековне тематике. Њихова пређашња лепота потиснута је урбанистичким хаосом, непланским распоредом улицама, нелегалним објектима, дивљим депонијама... Градска тврђава на-

Сопоћане, Стари Рас, Ђурђево Ступове, Петрову цркву угрозило је све оно што угрожава и цели Нови Пазар – дивља градња, депоније смећа, небрига и уздржавање од примене прописа. За сада УНЕСКО не размишља о скидању те целине с листе светске баштине, али прати ситуацију. А она је – алармантна.

ружена је графитима, смећа је свугде, осим у главној улици, која је протеклих година реконструисана.

У дворишту једне џамије на почетку Старе чаршије нишани старих гробова вирили су из гомиле набацаног смећа. Кажу мештани, можда је реч о обрачуну две исламске заједнице, али оправдања нема. И у Старој чаршији има новоградње, а ни споменици попут Алтун Алем џамије нису поштеђени неприхватљивих грађевинских новотарија. Са купола Иса Беговог хамама слива се вода, а у некадашњој ложионици још има отпада. Ту се, међутим, налази кафеџница, па је стање мало боље него што је било последњих година, јер власник барем обавештава градске власти о ономе што се дешава с објектом.

„Нови Пазар се дави у комуналном хаосу“, каже за „Одбрану“ Марко Поповић, археолог, иначе последњи који је радио ископавања на Старом Расу. „Нови Пазар има највећи природни прираштај у Србији, за последњих неколико година, становништво је удвостручено“, појашњава Владимир Џамић.

Ко је био у Пазару зна да је терен око града такав да насеље нема много простора за ширење. Уз то, градске службе које би требало да брину о споменицима нису довољно развијене – Музеј Рас има осам запослених, туристичка организација сведена је на две канцеларије у згради у којој је комунално предузеће. Узалуд смо покушавали да дођемо до градског урбанисте и надлежних за та питања, нису се одазвали, тако да не можемо пренети њихову страну приче. А проблем надлежности је још један у низу који знатно утиче на стање баштине. Битан је и однос између поменутих споменика и четири споменика српске средњовековне културе и државности. Када су Сопоћани, Стари Рас, Петрова црква и Ђурђеви Ступови 1979. године уписани на листу светске баштине од изузетног значаја, предлагачи су, објашњавају Џамић и Поповић, у све то увезали и град с наведеним споменицима исламске културе.

Ктиторство Немањића

Легенда каже да је Стефан Немања, најмлађи син рашког великог жупана, својом амбицијом узбунио старију браћу и у грађанском рату био поражен и утамничен. У пећини недалеко од Раса, престонице тадашње српске државе, молио се Светом Ђорђу да му помогне да се избави, обећавајући да ће му у част подићи храм. И заиста, неким чудом, млади принц се решио окова и побегао. Убрзо потом Немања је потукао браћу и постао нови велики жупан. Испунио је обећање – подигао је Ђурђево Ступове. Од његовог

времена Рашка држава почиње да јача и да се креће пут потпуне самосталности од Византије. Бриљантан политичар постао је зачетник најмоћније и најпознатије наше средњовековне династије, која је засенила све претходне.

Једна од основних карактеристика владавине Немањића било је ктиторско деловање, а у градитељској делатности успоставили су препознатљиву политичку линију – Исток Западу и обратно. Иза њих нису остале раскошне палате, али јесу храмови. Студеници, ремек делу градитељства у време Стефана Немање, у коме се на најлепши начин спојила византијска архитектура с романиком Медитерана, претходили су Ђурђеви Ступови. Управо тај спој утицаће на одлуку комисија светске организације да и тај храм уврсте у споменичку целину. Задужбине Немањића се добро знају. Међу њима су и Сопоћани, задужбина краља Уроша I, чије сликарство представља врх светске уметности 13.

Ремек дело сликарства 13. века
– Усиње Богородице, Сопоћани

века и само се ту појављује. Многе од грађевина су током векова страдале – што од зуба времена, што од освајача.

Снимак Сопоћана из 19. века показује да је црква у том периоду била веома оштећена – кубе разорено, кров зарушен, припрата полусрушена. Из зидина је расло дрвеће. Ђурђеви Ступови претрпели су тешко разарање током балканских ратова, кад је турска војска у храм сместила експлозивна средства, која су потом детонирала. Но, када су 1979. године светски стручњаци признали вредност тој баштини и цело подручје уврстили у светску културну баштину као 80. споменик по реду, било је то, пре свега, због Сопоћана.

Између редова

Када је недавно јавност Србије обавештена да је споменичка целина Сопоћани – Стари Рас – Петрова црква – Ђурђеви Ступови, с градом Новим Пазаром, угрожена дивљом градњом, смећем и несавесним односом према тим изванредним споменицима културе „дигла се велика прашина“. Неко је поменуо и нов нелегални објекат подигнут недалеко од Сопоћана, у зони заштите око манастира (али не првој), с друге стране брда – џамију. Врло брзо је тај, пре свега културолошки и цивилизацијски проблем, добио сасвим другачије димензије. Како незванично сазнајемо, и неколико министарстава интересовало се за то. Јер, у тој средини није једноставно ни незаконите куће срушити, а камоли нелегалну богомољу, за коју се „шушка“ да је, заправо, донација једне арапске земље.

„Поменута џамија није у првој зони заштите, али њен минарет надвисује брдо и тиме ремети заштићену целину“, каже Владимир Џамић. „Радови на овом објекту су више пута заустављани, али то није спречило оне који су дали новац, ни њене градитеље, да заврше објекат.“

Стари град Рас

Ђурђеви Ступови

Годинама уназад покреће се тема о угрожавању споменика и њиховом специјалном статусу у светској организацији, првенствено због несавесног поступања локалне заједнице. Пре десетак година Петрова црква нашла се у необичној позицији – преостала православна заједница, која гравитира том храму, затражила је место за гробље на две парцеле у заштићеној зони. На срећу, то се није догодило због притиска стручне јавности. Ипак, пре тога цркву је угрозило оно од чега „пати“ Нови Пазар – дивља градња.

„У Петровој цркви је сада стање мало боље“, истиче Владан Видосављевић, кустос Музеја Рас у Новом Пазару. „Српска православна црква усполила је жену која о њој брине. Али дивља градња је потпуно нарушила зону заштите. Град се шири, људи имају своје потребе, а свест о томе да ће више изгубити уколико угрозе споменике није висока. Ипак, не сме се дозволити да се прва зона заштите пробије.“

Видосављевић каже да је дивља градња у свим правцима, ка свим споменицима, опасно унапредовала: „Имамо око 40 пријава за дивљу градњу у околини Ђурђевић Ступова и чекамо деловање надлежних инспекција. Овде већина људи поштује споменике, дичи се њима. Да видите недавне листе донација за изградњу џамија и црква видели бисте да су то у оба случаја углавном иста имена. Али, кад се 200.000 евра интереса сукоби с поштовањем споменика, обично престаје сваки пијетет.“

Дивља градња, ипак, није једино што угрожава стање културних добара. То су и велике количине смећа и многобројне дивље депоније. Претходне године било је више упозорења на депоније које су настале на Трговишту, подграђу Старог Раса. „Удружење ‘Репер’ добило је у мају од аустралијске амбасаде средства за чишћење пет локација у граду и околини. И тад је очишћено смеће с Трговишта, Градине, Великог гробља, Јеврејског гробља. С Трговишта је тада одвезена приколица растиња, а чак 60 приколица смећа“, каже Видосављевић. Прошле године, на налог Министарства културе и заштитарских установа Републике и града, део локалитета очишћен је од блата и муља, нагомиланих још од поплава 2014. године.

„Догађа се и непосредно оштећивање споменика и налазишта. Пре неколико година приватник који је подигао мотел недалеко од Старог Раса направио је нелегалну брану на Рашкој, која је подигла подземне воде и директно угрозила локалитет. Део тог подручја и данас је под водом и жабокременом, што нарочито важи за базилику из 6. века. Базилика је пре неколико година додатно оштећена, рекао бих намерно. Наиме, неко је срушио њен олтарски зид и до данас ништа није урађено да се то реши“, каже Марко Поповић.

Сви наши саговорници помињу власника мотела код Трговишта (Џамић наводи да је и то нелегално подигнут објекат) и у позитивном смислу – после више година, он је

први који је од пута ка тврђави Рас прочистио пут уз планину, средио дивље растиње на врху и на тај начин, коначно, омогућио туристима да посете тврђаву.

Постоји још један чинилац угрожавања – дивљи „археолози“. Метал детектори данас су свима доступни, а похлепа нема граница. Видосављевић појашњава да нема села у том крају за које се не везује нека легенда о ћупу с благом: „У непосредној околини Сопоћана, на пример, налази се праисторијско, античко налазиште, врло значајно, које тек треба ископати и 'открити'. У том крају, међутим, легенда говори о пећини Југ Богдана, која се баш ту налази. Верујући да ће нешто вредно пронаћи, криминалци су недавно динамитом покушали да отворе пећину и налазиште је у експлозији тешко оштећено.“

Саговорници „Одбране“ слажу се да је од свих споменика управо Стари Рас најугроженији. Пре извесног времена дивљи копачи су у потрази за благом развалили капију тврђаве и оборили је. Ту су, иначе, последња археолошка истраживања завршена још 1995. године (радио их је управо Марко Поповић), и од тада се ниједан археолог није појавио да „копа“. А ретко се појављују и заштитари из државних установа, који би о томе требало да брину.

У лавиринту сиромаштва

„Србија је сиромашна земља, а одржавање археолошких локалитета и великих споменика тражи новац. Зато је у случају поменутих споменика неодржавање највећи проблем. Некад је Завод имао човека из села поред Сопоћана који је бринуо о Расу, чистио, али он више није на платном списку“, тврди Марко Поповић. Срећа је, каже он, те у Сопоћанима постоји братство које брине о манастиру. Владимир Џамић, међутим, каже да је братство од раскола с бившим епископом рашко-призренским Артемијем, које је у његово време бројило и 40 монаха, смањено на пет-шест, те да тешко успевају да брину и о манастирској економији, а камоли о споменичкој целини. Ипак, братство има важну улогу у заштити.

Колики су проблем финансије појашњава Џамић: „Припремамо номинацију Царичиног Града за листу светске баштине, јер тај локалитет то заслужује. Само његови мозаици заузимају површину око хиљаду квадратних метара. Да би локалитет доспео на листу неопходно је ваљано

га презентовати и изградити многобројне пратеће и заштитне објекте, уредити околину. А овогодишњи буџет Министарства за културу износи 0,6 одсто...“

Марко Поповић сматра да постоје још поражавајуће околности по споменичко наслеђе наше земље: „Нема политичке воље за то, а одлазак старог кадра и незапошљавање млађих стручних људи у главним заштитарским установама јесте додатни проблем. Нема издвајања за заштиту споменика ове врсте. Прошле године заобијена је Студеница, која је такође на листи УНЕСКО-а, а ове су Сопоћани остали ускраћени за средства за радове на архитектури. Једино се конзерваторски сликарски радови настављају.“

Говорећи о заштићеној целини у околини Новог Пазара, Поповић појашњава да се она простире на око сто квадратних километара. „Предлагачи који су 1978. године припремали номинацију за листу су у најбољој намери све споменике и град Нови Пазар повезали у целину, како би појачали аргументе. То нам се у тешким временима после распада СФРЈ обило о главу – толико велико подручје тешко је одржавати. Ако се овоме додају и верске тензије, спровођење прописа о заштити у општини, као и мале могућности локалних установа надлежних за бригу, проблем се увећава. Уз то, увек се у питање доводи и надлежност одређених установа културе, министарстава, инспекција, СПЦ... Одговорност се у алармантним ситуацијама пребациује на друге.“

То је, примера ради, нарочито било видљиво прошле године, приликом посете званичника Министарства културе. Док су челници Министарства прозивали локалне установе и Републички завод за заштиту споменика, „локалци“ су одговарали да они немају техничке капацитете да о томе воде ваљану бригу. Начелник инспекцијских служби Новог Пазара Менсур Булић рекао је да је градска инспекција надлежна само да о променама обавештава Министарство грађевине и Републички завод за заштиту споменика. С друге стране, Завод једино може да утврди стање, наложи мере, али не и да их спроведе, јер за то нема инструменте. Из тог лавиринта тешко је изаћи.

Драгоценна привилегија

Све поменуто, заправо, значи сталну опасност за место на листи светског културног наслеђа. Стање, за сада,

није алармантно, како се недавно чинило када је прича о угрожености покренута (упозорење су, наиме, незванично пренеле поједине дипломате). У разговору за „Одбрану“, Рони Амелан из Канцеларије за медије светског покровитеља културне баштине рекао је: „УНЕСКО-у није познато да су ови споменици толико угрожени.“ Такође, додао је да светска организација редовно прати њихово стање.

Извештај инспекције тог тела из 2009. године, међутим, каже нешто сасвим другачије – да су свесни проблема и угрожености целине. Те године инспекција је утврдила да је дивља градња отишла неприхватљиво далеко, били су згранути депонијама, утврдили су да је и обнова Ђурђевих Ступова такође предалеко отишла, те да је Стари Рас с Трговиштем веома угрожен. Замерке су упутили и на коришћење споменика – забранили су паљење свећа у цркви у Сопоћанима и рестаурацију појединих зграда.

На интернет страници УНЕСКО-а стоји забележено: „Познате претње и ризици по целину укључују развојне притиске који долазе од оближњег града Новог Пазара, притиска на животну средину и броја становника. Обнова првобитне функције манастира Ђурђеви Ступови, иако позитивна као акција у погледу одрживог коришћења, сматра се потенцијалном претњом његовој аутентичности.“

Светска организација за заштиту културне баштине наложила је мере за заустављање угрожавања споменика – нови план за управљање комплексом, спровођење редовних провера, препознавање наведених претњи и њихово решавање. Мало тога је до данас испуњено. Контроле су редовне, али све остало представља својеврсну „лат пози-

цију“ – различите надлежности, недостатак новца, нејасни економски интереси појединаца, потреба за формирањем препознатљивог идентитета, те уски локални политички и верски интереси. У коначном, наша је срећа што УНЕСКО има дугу и сложenu процедуру за брисање појединих споменика културе с листе светске баштине.

„Сврха листе јесте да осигура заштиту локалитета, а скидање са списка је последња мера која се предузима тек када напори да се он очува потпуно пропадне“, каже Амелан, подсећајући да је светска организација до сада уклонила само две локације с листе – Дрезден, због моста изграђеног у најзаштићенијој зони града, и једно арапско светилиште.

Владимир Џамић, национални координатор за сарадњу с том организацијом, каже да се исписивање с листе изузетно ретко дешава, и да томе претходи пребацивање добра на листу угрожене светске баштине. „То је дуг процес, и државе се обично буне кад дође до тога. Ту где је дошло до брисања с листе, урађено је уз сагласност државе, домаћина одређеног споменика.“ Ипак, није упутно „играти на ту карту“, јер је наше културно наслеђе већ прошло страшна разарања. Марко Поповић сматра да је то непотребно „коцкање“, а Џамић да се већ месецима размишља о промени граница поменуте целине и њеном смањивању. То би, пре свега, значило искључење Новог Пазара и градских споменика из заштићене зоне. Неопходно је, ипак, нешто хитно предузети. Постоји још једно решење, сматрају наши саговорници, оно се некада примењивало у СФРЈ – држава је у своју својину, откупљивањем, узимала земљу око значајних споменика културе, тако да на тим парцелама нико више није могао да гради.

Србија нема довољно споменика своје прошлости јер су многи током векова уништени. Новца за нова, обимнија археолошка истраживања такође нема довољно. Стога је нужно заштитити оно што је већ означено као светска културна баштина, без обзира на било чије и какве националне или верске интересе. Само на тај начин сви имају користи. И будућност. ■

Пећрова црква

